

Maktabga tayyorlov guruhi bolalarida kognitiv jarayonida tanqidiy fikrlashni shakllantirish

Ibatova Gulxayo Vaxobjonovna –
Urganch davlat pedagogika instituti magistranti
E-mail: gulxayo1997@gmail.com
Tel: +998 94 238-44-88

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanish xususiyatlari, tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmuni va uning ilk ta'lim bosqichidagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, maktabga tayyorgarlik, maktabgacha ta'lim, kognitiv rivojlanish, muammoli ta'lim, interaktiv metodlar, ijodiy fikrlash.

Формирование критического мышления в познавательных процессах детей подготовительной группы к школе

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические основы развития навыков критического мышления в процессе подготовки детей к школьному обучению. В исследовании освещаются особенности когнитивного развития детей дошкольного возраста, содержание понятия критического мышления и его значение на начальном этапе образования.

Ключевые слова: критическое мышление, подготовка к школе, дошкольное образование, когнитивное развитие, проблемное обучение, интерактивные методы, творческое мышление.

Developing critical thinking in the cognitive processes of children in preschool preparatory groups

Annotation. This article analyzes the pedagogical foundations of developing critical thinking skills in the process of preparing children for school education. The study highlights the cognitive development characteristics of preschool children, the essence of the concept of critical thinking, and its significance in the initial stage of education.

Keywords: critical thinking, school readiness, preschool education, cognitive development, problem-based learning, interactive methods, creative thinking.

KIRISH

Bugungi kun bolalari “axborot to‘foni” davrida voyaga yetmoqda. Agar ilgari ta’limning asosiy vazifasi ma’lumot yetkazish bo‘lsa, hozirgi kunda bu vazifa o‘z dolzarbligini yo‘qotdi. Chunki, har qanday ma’lumot bir tugmani bosish orqali topiladi. Endigi asosiy savol: “Bu ma’lumotlarning qaysi biri to‘g‘ri?” va “Ulardan qanday qilib jamoa manfaati uchun foydalanish mumkin?”

Maktabgacha ta’lim yoshi – inson miyasi neyroplastikligining eng yuqori nuqtasi. Aynan shu davrda o‘rganilgan “so‘rashdan qo‘rqmaslik” va “yonidagining fikrini tinglash” ko‘nikmalari butun umrga tatigulik poydevor bo‘ladi. Biz bolani kelajakdagi robotlar bilan raqobatga emas, balki robotlar qila olmaydigan ishlarga – his qilish, tahlil qilish va murakkab ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishga tayyorlashimiz shart. XXI asr ta’limi oldida turgan asosiy vazifalardan biri o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir. Zamonaviy jamiyatda axborot oqimining keskin ortishi, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va globallashuv jarayonlari insondan nafaqat bilimga ega bo‘lishni, balki ushbu bilimlarni tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo‘llash qobiliyatini ham talab etmoqda. Shu sababli tanqidiy fikrlash bugungi kunda eng muhim tayanch kompetensiyalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Maktabgacha yosh davri bolaning intellektual rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bilish jarayonlari, nutq, tasavvur, xotira va tafakkurning asosiy elementlari shakllanadi. Psixologlarning ta’kidlashicha, 5-7 yosh oralig‘ida bolalarda sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunish, predmet va hodisalarni taqqoslash hamda mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlari jadal rivojlanadi. Mazkur imkoniyatlardan samarali foydalanish tanqidiy fikrlashning dastlabki elementlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

An’anaviy ravishda maktabga tayyorlash jarayoni o‘qish, yozish va hisoblash kabi akademik ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib kelgan. Biroq zamonaviy pedagogik tadqiqotlar maktabga tayyorgarlik tushunchasi bundan ancha keng ekanligini ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda bolaning maktabga tayyorligi nafaqat akademik bilimlar, balki muloqot kompetensiyasi, emotsional barqarorlik, mustaqil fikrlash va tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalari bilan ham belgilanadi. J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bolalar konkret operatsiyalarga tayyorgarlik bosqichida bo‘lib, ular faol tajriba va amaliy faoliyat orqali bilimlarni o‘zlashtiradilar[1]. Shu bois bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muammoli vaziyatlar, tajribalar, kuzatishlar va interaktiv faoliyatlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. L.S.Vygotskiy esa bolaning fikrlash rivojlanishi ijtimoiy muloqot bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi[2]. Uning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga ko‘ra, kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlik jarayonida bola murakkabroq fikrlash operatsiyalarini egallaydi. Bu esa tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda hamkorlikka asoslangan ta’lim texnologiyalarining ahamiyatini ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan ta’lim konsepsiyalarida ham tanqidiy fikrlash alohida kompetensiya sifatida qayd etilmoqda. OECD va UNESCO hujjatlarida tanqidiy fikrlash XXI asr ko‘nikmalarining asosiy komponentlaridan biri sifatida e’tirof etilgan[3]. Shu sababli rivojlangan davlatlarning maktabgacha ta’lim dasturlarida bolalarni savol berishga, kuzatishga, tahlil qilishga va mustaqil fikr bildirishga o‘rgatishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta’lim amaliyotida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun turli metodlar qo‘llaniladi. Muammoli ta’lim texnologiyalari, loyiha faoliyati, didaktik o‘yinlar, hikoyalarni tahlil qilish, tajribalar o‘tkazish va raqamli ta’lim vositalari bolalarda fikrlashning moslashuvchanligini rivojlantirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ko‘pgina ishlarda maktabga tayyorgarlikning akademik jihatlarini yoritilgan bo‘lsa-da, tanqidiy fikrlashning pedagogik mexanizmlari va metodik asoslari chuqur tahlil qilinmagan. Mazkur bolalarni tadqiqotning maktab ta’limiga maqsadi tayyorlash jarayonida tanqidiy

fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslarini aniqlash va samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat. UNESCO, OECD va UNICEF tashkilotlarining XXI asr ko'nikmalari hamda maktabgacha ta'lim sifatiga oid ilmiy hisobotlari ham o'rganildi. Natijalar Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin va zarur ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, bolalar bilan maqsadli tashkil etilgan faoliyatlar ularda kuzatish, savol berish, muammolarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantiradi[4]. Birinchi muhim natija muammoli ta'lim texnologiyalarining samaradorligi bilan bog'liq bo'ldi. Muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarni tayyor javoblarni qabul qilishdan ko'ra, mustaqil fikrlashga undaydi. Masalan, "Nima uchun muz eriydi?", "Agar daraxtlarga suv quyilmasa nima bo'ladi?" yoki "Qaysi yo'l bilan maqsadga tezroq yetib borish mumkin?" kabi savollar bog'lanishlarini rivojlantiradi. Bolalarda aniqlash sabab-oqibat ko'nikmalarini Ikkinchi natija tadqiqotga asoslangan ta'limning samaradorligi bilan bog'liq bo'ldi. Kichik tajribalar, kuzatishlar va izlanish faoliyatlari davomida bolalar o'z taxminlarini ilgari surish, natijalarni solishtirish va xulosalar chiqarishga o'rganadilar. Bu esa tanqidiy fikrlashning asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Uchinchi natija didaktik o'yinlar bilan bog'liq bo'ldi. "Ortiqchasini top", "Nima uchun?", "To'g'rimi yoki noto'g'ri?", "Kimning fikri to'g'ri?" kabi o'yinlar bolalarda mantiqiy fikrlash va dalillash qobiliyatini rivojlantirishi aniqlandi. O'yin faoliyati jarayonida bolalar bir nechta variantlarni ko'rib chiqish va eng maqbul yechimni tanlashga o'rganadilar. To'rtinchi natija hikoyalar va ertaklarni tahlil qilish metodining samaradorligi bilan bog'liq bo'ldi. Ertak qahramonlarining xatti harakatlarini muhokama qilish, voqealar rivojini bashorat qilish va muqobil yakunlarni taklif etish bolalarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Ayniqsa, "Nega qahramon shunday yo'l tutdi?", "Siz uning o'rnida bo'lsangiz nima qilardingiz?" kabi savollar samarali natija beradi. Beshinchi natija raqamli texnologiyalar bilan bog'liq bo'ldi. Interaktiv ta'limiy ilovalar, multimedia vositalari va virtual mashg'ulotlar bolalarda muammoli vaziyatlarni modellashtirish hamda tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq tadqiqot natijalari raqamli vositalar pedagog rahbarligi ostida va maqsadli qo'llanilgandagina yuqori samaradorlikka ega bo'lishini ko'rsatdi. Tahlillar asosida tanqidiy fikrlashning quyidagi tarkibiy aniqlashtirildi: kuzatuvchanlik, komponentlari savol bera olish qobiliyati, mantiqiy tahlil, dalillash, muammolarni hal qilish, refleksiya, mustaqil qaror qabul qilish.

An'anaviy yondashuvlarda maktabga tayyorgarlik asosan o'qish, yozish va hisoblash ko'nikmalarining shakllanganligi bilan baholangan bo'lsa, zamonaviy pedagogik qarashlar bolaning fikrlash madaniyati, muammolarni hal qilish qobiliyati va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini ham muhim ko'rsatkich sifatida e'tirof etmoqda. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar J.Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi bilan hamohangdir. Piagetga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalar atrof-muhit bilan faol muloqot qilish orqali bilimlarni o'zlashtiradilar va tafakkur operatsiyalarini rivojlantiradilar[5]. Tadqiqot natijalari ham bolalarning tanqidiy fikrlash qobiliyati tayyor bilimlarni eslab qolish orqali emas, balki faol kuzatish, tahlil qilish va tajriba orttirish jarayonida rivojlanishini ko'rsatdi. Muhokama natijalariga ko'ra, muammoli ta'lim texnologiyalari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Muammoli vaziyatlar bolalarni tayyor javoblarni qabul qilishga emas, balki sabablarni aniqlash, dalillar izlash va xulosalar chiqarishga undaydi. Bu esa keyinchalik maktabda o'quv topshiriqlarini mustaqil bajarish va yangi bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish uchun muhim asos yaratadi. Tadqiqot natijalari Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi qarashlarini ham tasdiqlaydi. Bolalar pedagog yoki tengdoshlari bilan hamkorlikda murakkab fikrlash operatsiyalarini o'zlashtiradilar. Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda jamoaviy faoliyat, munozaralar va hamkorlikka asoslangan metodlar muhim ahamiyat kasb etadi[6]. Alohida e'tibor ertaklar, hikoyalar va didaktik o'yinlar bilan ishlash metodlariga qaratildi. Tahlillar

shuni ko'rsatdiki, bolalar uchun tanqidiy fikrlash abstrakt tushunchalar orqali emas, balki konkret obrazlar va hayotiy vaziyatlar asosida samaraliroq rivojlanadi.

Ertak qahramonlarining harakatlarini baholash, voqealarning ehtimoliy davomlarini taxmin qilish va muqobil yechimlarni izlash bolalarda tahliliy tafakkurni shakllantiradi. Raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari ham muhokama davomida alohida ko'rib chiqildi. Zamonaviy interaktiv ilovalar, ta'limiy platformalar va multimedia vositalari bolalarda qiziqish uyg'otadi hamda muammoli vaziyatlarni modellashtirish imkonini beradi. Biroq tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar pedagogik maqsadga yo'naltirilgan va nazorat ostida qo'llanilgandagina samarali ekanligini ko'rsatdi. Aks holda ular faqat ko'ngilochar vositaga aylanib qolishi mumkin. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda ota-onalarning roli ham muhim ekanligi aniqlandi. Oilada bolaga savollar berish, uning fikrini tinglash, mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratish va muloqot madaniyatini rivojlantirish maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi faoliyatni to'ldirib boradi. Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha pedagog va ota-onalar hamkorligi muhim omil sifatida qaralishi lozim. Muhokama natijalari asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samaradorligini ta'minlovchi quyidagi pedagogik shartlar aniqlandi: rivojlantiruvchi va xavfsiz ta'lim muhitini yaratish, muammoli vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlarni tashkil etish, savol-javob va munozara metodlaridan foydalanish, didaktik o'yinlarni tizimli qo'llash, raqamli texnologiyalarni maqsadli integratsiyalash, ota-onalarni pedagogik jarayonga jalb qilish, bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish.

Mazkur tadqiqotda maktabga tayyorlov guruhi bolalarida kognitiv jarayonida tanqidiy fikrlashni shakllantirishni aniqlash hamda ularning pedagogik imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslashga qaratilgan nazariy va metodik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tizimli, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy hamda faoliyatga asoslangan yondashuvlar metodologik asos sifatida qabul qilindi. Ushbu yondashuvlar maktabgacha ta'lim jarayonida bolaning tanqidiy fikrlash xususiyatlarini hisobga olgan holda tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqotning nazariy bazasini maktabgacha ta'lim pedagogikasi, rivojlantiruvchi ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, hamda bolalarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish metodikasiga oid mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar tashkil etdi. Xususan, ilmiy adabiyotlarni qiyosiy va tizimli tahlil qilish orqali tanqidiy fikrlashning mazmun mohiyati, pedagogik tamoyillari hamda uni maktabgacha ta'lim amaliyotida qo'llash imkoniyatlari o'rganildi. Tadqiqotda tahlil, sintez, qiyosiy-pedagogik tahlil, kabi umumilmiy metodlardan foydalanildi. Shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar, davlat ta'lim standartlari, o'quv-metodik dasturlar hamda maktabgacha ta'lim sohasiga oid ilmiy-metodik adabiyotlar kontent tahlili asosida o'rganildi. Olingan natijalarni tizimlashtirish va ilmiy xulosalarni shakllantirishda mantiqiy tahlil hamda ilmiy interpretatsiya metodlari qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasining muhim jihat bolalarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish jarayonidagi metodik imkoniyatlarini bolaning nutqiy rivojlanishi, fonematik idroki, bilish faolligi va kommunikativ kompetensiyalari bilan o'zaro bog'liqlikda tahlil qilishdan iborat bo'ldi. Tadqiqot natijalarining ishonchlilik muammo yuzasidan mahalliy va xorijiy ilmiy manbalarning qiyosiy tahlili, metodologik yondashuvlarning o'zaro uyg'unligi, nazariy xulosalarning amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar hamda maktabgacha ta'lim amaliyoti bilan o'zaro mosligi orqali ta'minlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida maktabga tayyorlov guruhi bolalarida kognitiv jarayonida tanqidiy fikrlashni shakllantirish imkoniyatlari nazariy va metodik jihatdan tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mazkur yondashuv ta'lim jarayonini bolaning yosh va individual rivojlanish xususiyatlariga moslashtirish, uning bilish faolligini rag'batlantirish hamda o'quv faoliyatidagi mustaqilligini rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Ayniqsa, mashg'ulotlarning dialogik muloqot, hamkorlik, erkin fikr almashish va refleksiv faoliyat asosida tashkil etilishi bolalarning tanqidiy fikrlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Nazariy manbalar hamda ilg'or pedagogik tajribalar tahlili tanqidiy fikrlash asosida tashkil

etilgan mashg'ulotlarda didaktik o'yinlar, muammoli topshiriqlar, kichik guruhlarda ishlash va ijodiy mashqlardan kompleks foydalanish bolalarda fonematik idrokning rivojlanishi, tovush-harf munosabatlarini ongli anglash, lug'at boyligining kengayishi hamda bog'lanishli nutqning takomillashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, pedagog va bola o'rtasida hamkorlikka asoslangan muloqotning shakllanishi bolalarning ta'lim jarayonidagi faolligi va o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi. Shuningdek, o'tkazilgan ilmiy tahlillar tanqidiy fikrlashni an'anaviy tushuntirish va takrorlashga asoslangan metodlardan farqlovchi asosiy jihat ta'lim jarayonida bolaning faol subyekt sifatidagi ishtirokini ta'minlash ekanligini ko'rsatdi. Bunda pedagogning asosiy vazifasi bilimni tayyor holda bayon etish emas, balki bolaning mustaqil izlanishi, fikrlashi va xulosa chiqarishini qo'llab-quvvatlashdan iborat bo'ladi. Natijada savodxonlik elementlarini o'zlashtirish jarayoni tabiiy, qiziqarli va barqaror tus oladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa ekanligini ko'rsatdi. Zamonaviy ta'lim paradigmasi sharoitida bolalarning tayyor bilimlarni o'zlashtirishi bilan bir qatorda ularni tahlil qila olishi, baholashi va amaliy vaziyatlarda qo'llay olishi ham katta ahamiyat kasb etadi. Tahlillar natijasida tanqidiy fikrlash maktabga tayyorgarlikning muhim komponentlaridan biri sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Savol bera olish, kuzatish, tahlil qilish, muammolarni hal qilish va mustaqil xulosa chiqarish kabi ko'nikmalar keyingi o'quv faoliyatining muvaffaqiyatli tashkil etilishiga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida muammoli ta'lim, tadqiqotga asoslangan yondashuv, didaktik o'yinlar, hikoyalarni tahlil qilish va raqamli texnologiyalar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositalari ekanligi asoslandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969. – 173 p.
2. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2023. 16. 17. p. 18.
3. Lipman M. Thinking in Education. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 304 p.
4. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – New York: Pearson Education, 2014. – 348 p.
5. Fisher R. Teaching Children to Think. – London: Nelson Thornes, 2005. – 224 p.
6. Bruner J. The Culture of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996. – 229 p.
7. Whitebread D. Developmental Psychology and Early Childhood Education. – London: Sage Publications, 2012. – 216 p.
8. Siraj-Blatchford I. Creativity, Communication and Collaboration: The Identification of Pedagogic Progression in Sustained Shared Thinking // Asia-Pacific Journal of Research in Early Childhood Education. – 2009. – Vol. 3(2). – P. 3–23.
9. American Academy of Pediatrics. Media and Young Minds Pediatrics. – 2016. 1-8.
10. Brookfield S.D. Teaching for Critical Thinking. – San Francisco: Jossey-Bass, 2012. – 320 p.
11. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – California Academic Press, 2020.
12. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Kayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2019. – 560 b.